

dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, prof. UPWr  
Katedra Architektury Krajobrazu  
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji  
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu  
irena.niedzwiecka-filipiak@upwr.edu.pl

Wrocław 10 listopada 2023 r.

## RECENZJA

pracy doktorskiej Pani mgr Darii Szarejko-Worobiej

pt. „*Język wartości przestrzeni wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu*”.

wykonanej pod kierunkiem promotora: dr hab. Jeremiego T. Królikowskiego, prof. SGGW

### Podstawa opracowania recenzji:

- Pismo z dnia 10.08.2023 r. Dyrektora Instytutu Nauk Ogrodniczych dr hab. Dariusza Wrony, prof. SGGW, z załączoną umową;
- Egzemplarz rozprawy doktorskiej;
- Podstawą prawną była ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) w związku z art. 179 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r., poz. 1669).

### 1. Opis i struktura pracy

Przedłożona do recenzji praca została opracowana w jednym, podzielonym na 8 rozdziałów tomie, który obejmuje 309 numerowanych stron, zawiera 237 rycin i 3 tabele. Na końcu dysertacji umieszczona została *Bibliografia*, *Spis rycin*, *Spis Tabel* i *Aneks* z wybranymi odpowiedziami na pytania z wywiadów swobodnych, natomiast na początku znajdują się *Oświadczenia promotora i autora pracy*, *Streszczenia* w języku polskim i angielskim, *Podziękowania* i *Spis treści*.

Rozdział 1 *Wstęp* zawiera na 24 stronach opis stanu badań, cel i zakres pracy, metodę, przyjęte przez Autorkę tezy oraz opis układu pracy. Rozdział 2 to krótki, zawarty na pięciu stronach przegląd badań nad fenomenem przestrzeni i krajobrazu. Rozdział 3 *Krajobraz naturalny i kulturowy wschodniej doliny rzeki Supraśl* jest obszernym obejmującym 72 strony rozważaniem na temat historii i przemian krajobrazu ruralistycznego dzisiejszej gminy Gródek z uwzględnieniem problematyki pogranicza kulturowego. Kolejny rozdział 4 *Przebieg wybranych wsi i ich umiejscowienie w krajobrazie* to obejmujący pięć stron, to szkicowe, graficzne, z krótkim opisem przedstawienie wybranych do badań wsi. Rozdział 5 zatytułowany *Badania terenowe* to bardzo obszerny, zawarty na 158 stronach, opis wyników i analiz prowadzonych na bazie badań terenowych i ankiet. Jest to główna część pracy zmierzająca do udowodnienia postawionych we wstępie tez. Dwustronicowy rozdział 6 *Wyniki badań* to krótkie podsumowanie poprzedniego rozdziału 5. Zajmujący siedem stron Rozdział 7 *Dyskusja* to zbiór uwag na temat wyników z przeprowadzonych badań, natomiast ostatni rozdział 8 *Wnioski* to obejmujące siedem stron syntetyczne podsumowanie całej pracy.

## 2. Zasadność podjęcia tematu

Moim zdaniem temat podjęty przez Doktorantkę dotyczy bardzo ważnych i aktualnych zagadnień związanych z krajobrazem wiejskim. Ze względu na przemiany technologiczne i kulturowe współczesne wsie przestały być miejscem zamieszkania ludności, która utrzymuje się z rolnictwa. Głównym źródłem dochodów większości mieszkańców wsi są obecnie zawody pozarolnicze, co wpływa także na funkcjonowanie całych społeczności wiejskich. Znika dawne ścisłe powiązanie człowieka z przyrodą, zależność od pór roku, od zmienności aury i kaprysów pogody. Wszystko to ma wpływ na przemiany krajobrazu wiejskiego, często przypadkowe i chaotyczne. Poszukiwanie współczesnej jego harmonii i odpowiedzi na pytanie – jak kształtować współczesny wiejski krajobraz? – to problemy, które nurtują naukowców, projektantów, czy planistów nie tylko w Polsce, Europie, ale także na całym świecie. Stąd bardzo cennymi są wszelkie próby zrozumienia mechanizmów wpływających na przemiany krajobrazu wiejskiego, albo tak jak w przypadku niniejszej pracy języka, jaki można mu przypisać, w połączeniu z relacjami z człowiekiem. Wyniki tych prac mogą stać się przyczynkiem do podejmowania prawidłowych decyzji skutkujących kształtowaniem harmonijnego i pięknego krajobrazu wiejskiego.

Tytuł dysertacji jest prawidłowo sformułowany i odpowiada treści zawartej w pracy.

## 2. Uwagi szczegółowe

### Układ i struktura pracy

Praca została prawidłowo skonstruowana, wywód jest prowadzony konsekwentnie zmierzając do udowodnienia postawionych we wstępie tez – głównej i dodatkowej. Mam jednak zastrzeżenia, co do dużego zróżnicowania objętości i niektórych tytułów poszczególnych rozdziałów. Uważam też, że podrozdział 1.6. z tezami pracy powinien być przed 1.4. *Metodyka* i 1.5 *Układ pracy*, ponieważ w opisie przyjętej metody, a także struktury pracy Autorka odnosi się do tezy, której jeszcze w tym momencie nie przedstawiła (str. 19 i str. 25 pkt.1). Dla czytelności pracy i łatwiejszego odnoszenia się do zawartych w niej treści sugerowałabym dodanie w rozdziale 3 numeracji podrozdziałów drugiego rzędu do opisów poszczególnych grup miejscowości, np. 3.1.1. Królowy Most, Kołodno, Przechody, Downiewo. Moim zdaniem rozdział 5 jest obszernym zbiorem wyników badań przeprowadzonych przez Autorkę. Z tego powodu nie jest korzystne zatytułowanie go *Badania terenowe*, tym bardziej, że znajdują się tam także analizy zebranych materiałów ujęte w formie tabel czy szkiców. Sugerowałabym, zatem, zmianę tytułu rozdziału na *Wyniki badań*. Natomiast kolejny 6 rozdział to raczej synteza, czy podsumowanie tych wyników. Czyli można by było włączyć go do rozdziału 5 jako podrozdział umieszczony na końcu, albo połączyć z kolejnym rozdziałem, czyli *Dyskusją*.

### Przedmiot, cele, tezy pracy, metoda badawcza

Nie mam zastrzeżeń do celów i tez, które zostały sprecyzowane w dysertacji. Autorka w swojej pracy postawiła jedną główną tezę: „jest możliwe odczytanie w krajobrazie elementów przestrzeni tworzących język wartości określający swoistą tożsamość wschodniej doliny rzeki Supraśl.” Uzupełniła ją tezą dodatkową: „równowaga krajobrazowa jest zależna od relacji międzyludzkich w krajobrazie.” Są one wynikiem wcześniej sprecyzowanych celów, czyli „identyfikacji języka wartości wschodniej doliny rzeki Supraśl” i pokazania go jako „zespołu symboli, do których przypisujemy układy, widoki z elementami i relacjami człowiek-przyroda”. Jest to zadanie, które Autorka odnosi do 16 miejscowości położonych na terenie gminy Gródek, w województwie podlaskim, z zastrzeżeniem, że jedna z nich obecnie nie istnieje. Wybór ten uważam za prawidłowy, trafny ze względu na to, że jest to spójny



obszar, połączony geograficznie przez rzekę Supraśl, z bogatą historią wynikającą z położenia na terenie pogranicza i ze specyficznymi relacjami pomiędzy mieszkańcami.

Metoda pracy została opisana w odniesieniu do określeń i znaczeń stosowanych w językoznawstwie, co jest zgodne z postawionym celem i tezami, które zmierzają do poszukiwania języka krajobrazu. Jednak, moim zdaniem korelacja nazewnictwa typowego dla językoznawstwa z terminologią architektury krajobrazu jest opisana mało przystępnie. Ta część powinna być pozbawiona emocjonalnych odczuć Autorki, a raczej nasycona konkretnymi, porządkującymi dalszy wywód wyjaśnieniami, typowymi dla języka naukowego. Inaczej sprawia wrażenie dość chaotycznie rzuconych myśli poprzeplatanych ważnymi z punktu widzenia opisu metody kwestiami. Może też warto byłoby uzupełnić tekst o słownik, zawierający interpretacje używanych zwrotów, który ten opis by uczytelnił. Na przykład co Autorka rozumie przez pojęcie „Przestrzeń intymna?”, która może być interpretowana w różny sposób.

### **Uwagi merytoryczne szczegółowe, poprawność wyводу naukowego, kwestie dyskusyjne**

We *Wstępie* Autorka przedstawiła stan badań, ażeby naświetlić tło swojej pracy. Jest to ujęte dość szeroko, jednak mam kilka zastrzeżeń. Przede wszystkim rozważania dotyczące umocowania krajobrazu w polskim prawie są nieaktualne. Nie została tutaj uwzględniona tzw. ustawa krajobrazowa z 2015 r. czyli Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774 z późn. zm.). Nie jest ona dokumentem doskonałym i budzi wiele zastrzeżeń, ale jednak wprowadza definicję krajobrazu i narzędzie, jakim jest audyt krajobrazowy. Natomiast, na stronie 9 Autorka odnosi się do wyników badań niniejszej dysertacji, co nie powinno mieć tutaj miejsca, a dopiero po prezentacji całego przeprowadzonego wyводу. Rozważania Autorka uzupełnia przeglądem literatury zawartym w rozdziale 2, w którym do wcześniej przedstawionych treści dodaje refleksje skupiając się na – jak pisze – fenomenie przestrzeni i krajobrazu. Mam jednak wątpliwości czy tak szeroki tytuł tego rozdziału jest odpowiedni do zawartych w nim treści.

W rozdziale 3 Autorka przedstawia analizę obszaru objętego opracowaniem w odniesieniu do uwarunkowań historycznych. W części wstępnej są to luźne opisy, w formie opowieści o całym regionie, bez konkretnych dat, czy uporządkowanych historycznie faktów. Doktorantka odnosi się przy tym do opisów krajobrazu i charakterystycznych elementów regionu. Więcej faktów związanych z historią, pojawia się w podrozdziale 3.1., gdzie Autorka próbuje pokazać historię wybranych do badań szczegółowych 16 miejscowości. Zwraca przy tym uwagę na to, że nie dotarła do źródeł historycznych, stąd brakuje ich w tej części, albo są to odniesienia do źródeł popularnonaukowych, prac magisterskich, a w przypisie 10 do Wikipedii, która nie jest źródłem naukowym. Cennymi natomiast są zamieszczone w tym miejscu historyczne mapy, do których Autorka dodaje graficzne uzupełnienia wskazując lokalizację poszczególnych miejscowości. Potencjalny czytelnik może mieć jedynie problemy z porównywaniem tych map, co utrudnione jest przez brak skali liniowej. Od strony 60 do 67 następuje wprowadzenie do wyboru elementów kompozycji ruralistycznej z odniesieniem do historii, ale jest ono prowadzone trochę jak swobodna opowieść snuta na bazie opisu krajobrazu, z odniesieniami do jego rozumienia i interpretacji przedstawionej w opracowaniach innych naukowców. Kończy się to autorskim wyborem tych elementów i ich opisem w powiązaniu z analizowanym obszarem. Mój niedosyt budzi brak klarownego wyjaśnienia skąd taki podział, a szczególnie bez czytelnego wyjaśnienia wątpliwości budzi pojęcie „punkty energii”. Zawarty na stronie 83 opis tego nie wyjaśnia, można się jedynie domyślać intencji.



Moim zdaniem kolejny rozdział 4 jest trochę zbyt mało powiązany z prowadzonym wywodem. Zawiera jedynie widoki z lotu ptaka wszystkich 16 miejscowości i opisy ich umiejscowienia w krajobrazie. W rysunkach brakuje legendy, a przecież kolorystycznie zaznaczone elementy krajobrazu wsi można było powiązać z analizami prowadzonymi w poprzednim rozdziale 3, gdzie Autorka określiła elementy kompozycji ruralistycznej. Być może taki był zamysł, ale w przedstawionej pracy to powiązanie jest nieczytelne.

Najważniejszym dla prowadzonego wywodu jest rozdział 5, w którym przedstawione zostały wyniki badań teoretycznych połączonych z badaniami terenowymi i przeprowadzone na ich podstawie analizy. Doktorantka prowadziła także rozmowy z mieszkańcami wg ustalonych przez siebie dwóch scenariuszy. Były one bardzo pomocne w prowadzonych badaniach, wskazywały na sposób rozumienia mieszkańców otaczającego krajobrazu, jego interpretację, a także wzajemne powiązania. Nie ma jednak informacji jaka liczba mieszkańców zgodziła się wziąć udział w tych rozmowach. Dobrze oceniam pierwszą analizę zawartą w tym rozdziale dotyczącą układu wsi i jej struktury, prowadzoną graficznie na mapach i zakończoną tabelą pokazującą zależności struktury wsi od jej elementów oraz tabelą zawierającą zbiorcze wyniki analiz dla wszystkich 16 miejscowości, z uwzględnieniem tych zależności. W kolejnym kroku Autorka prowadzi waloryzację percepcyjno-emocjonalną wybranych 8 miejscowości. Jest ona wartościowa, wnikliwa, jednak mam kilka pytań. Na jakiej podstawie Autorka definiowała wartości, a jakimi kryteriami kierowała się wskazując zagrożenia? Czy wewnątrz mogą być wartościami, albo podlegać zagrożeniom?

Za bardzo interesującą uważam kolejną analizę morfologiczno-dynamiczną przeprowadzoną dla wszystkich 16 miejscowości. Dla czytelności wywodu legenda do rysunków zawarta na ryc. 186 powinna znaleźć się wcześniej, przed rysunkami, których dotyczy, czyli przed stroną 173, ponieważ bez niej rysunki są dla czytelnika niezrozumiałe. Autorka wykazała się przy tej ocenie dużą wnikliwością, wrażliwością i znajomością miejsc, których ona dotyczyła. Jest to ocena subiektywna, ale niełatwa, stąd tę część wywodu oceniam wysoko.

Nie jest dla mnie do końca przekonujące określenie przez Autorkę przestrzeni intymnych, których dotyczy analiza w kolejnej części pracy. Czy przedogródek jest tego typu przestrzenią? Analiza ogrodu wiejskiego, który jest jak najbardziej istotnym elementem krajobrazu wsi, jest wskazana, jednak zabrakło moim zdaniem przekonującego powiązania tego wątku z prowadzonym wywodem. Natomiast zamieszczony w ostatniej części tego rozdziału opis relacji mieszkańców wsi z krajobrazem jest dobrym nawiązaniem do idei pracy czyli odczytania w krajobrazie doliny rzeki Supraśl języka wartości określającego tożsamość. Tak, jak wcześniej wspomniałam odnosząc się do struktury pracy rozdział 6 jest krótkim podsumowaniem przeprowadzonych badań, z tego względu można go połączyć z rozdziałem 5, albo dołączyć do 6 poszerzając dyskusję o porównanie tych wyników z efektami badań innych naukowców. Rozdział 6 *Dyskusja* jest właściwie apelem, manifestem Autorki wskazującym to, że subiektywne oceny krajobrazu, bazujące na uczuciach i emocjach są bardzo istotne, szczególnie w zakresie krajobrazu wiejskiego, natomiast są niedoceniane wśród badaczy. Jest to przekonujące, ale odbiegające od klasycznie rozumianej dyskusji w pracach naukowych, w której własne wyniki badań porównuje się z efektami prac innych badaczy szukając podobieństw, czy rozbieżności. Natomiast wskazuje to na próbę poszukiwania własnej, indywidualnej ścieżki rozumienia i badania krajobrazu, co znalazło także odzwierciedlenie we *Wnioskach* kończących pracę. Potwierdzają one postawione we wstępie tezy i zasadność poszukiwania w krajobrazie języka wartości określającego jego tożsamość. Autorka taki język spróbowała w swojej pracy zdefiniować.

## **Bibliografia**

Bibliografia została potraktowana jako jednolity spis literatury. Zawiera 113 pozycji, z czego 5 jest anglojęzycznych, 20 to pozycje popularnonaukowe, w tym strony Internetowe lokalnych społeczności lub gmin, a 5 to odniesienia do wywiadów przeprowadzonych przez Autorkę. Jest to zbiór poprawny, szczególnie w kontekście polskich badań teoretycznych, natomiast mogłoby być większe odniesienie do literatury zagranicznej.

## **Opracowanie edytorskie i graficzne**

Praca napisana jest poprawną polszczyzną, językiem umożliwiającym przyswajanie zawartych w niej treści, problemów i analiz. Autorka często używa swobodnego stylu opisu nasyconego własnymi wrażeniami i emocjami. Jest to częściowo zrozumiałe ze względu na temat pracy, jednak miejscami przesyt emocji powoduje gubienie wątku głównego wywodu. Dodatkowo, przy czytaniu pracy odniosłam wrażenie, że powstawała ona etapami, a na koniec wszystkie części zostały złożone razem i zabrakło czasu na całościowe dopracowanie edytorskie. Przez to zdarzają się powtórki treści, albo, jak na początku rozdziału 5, zbędny opis wyboru wsi do badań. Zapewne z tego powodu zdarzają się liczne błędy stylistyczne i interpunkcyjne. Jeśli Autorka będzie chciała pracę opublikować to konieczna jest gruntowna korekta edytorska.

Materiał ilustracyjny jest bardzo bogaty i odpowiedni do przedstawianych treści dobrze je obrazując. W większości przypadków do jakości i czytelności rysunków nie mam zastrzeżeń. Co do kilku miejsc uwagi poniżej:

- Ryc. 63-70 brak legendy.
- Na rysunkach od 71-86 nie ma czytelnej różnicy pomiędzy poszczególnymi liniami, przez co trudno jest czasem odczytać, gdzie jest granica, a gdzie jest odnośnik do niej. Brakuje podpisów pod zdjęciami, co ułatwiłoby zrozumienie, szczególnie tego, co jest znakiem miejsca w danej miejscowości, tym bardziej, że jest to ocena subiektywna. Warto też byłoby dodać skalę liniową.
- Ryc. 149 – brak skali i brak opisu w tekście.

## **Uwagi edytorskie:**

- Autorka w różny sposób zapisuje ten sam zwrot: np. *Genius loci* (str. 21), *genius loci* (str. 27), *genius loci* (str. 30, str. 62).
- Ujednolicenia wymaga podawanie źródeł, gdyż zapisy są różne.
- Str. 9 Przy odwoływaniu się do klasyfikacji układów wsi, przy nazwiskach powinien być podany rok publikacji umożliwiający odniesienie do pozycji literatury. Podobnie przypis 9.
- Str. 12 pomyłka w nazwisku, powinno być Buchowski, jest Babuchowski.
- Ryc. 11. Lokalizacja – nie wiadomo czego, powinno być dodane np. obszaru badań.
- Tabela na stronie 135-136 powinna mieć nr 2.
- Pozycja 55 i 56 oraz 60 i 61 literatury są takie same (w Bibliografii).
- W niektórych rysunkach brak źródeł, np. 19, 21, 25, 28, 41, 42...

## **4. Ocena końcowa i konkluzja**

W przedstawionej do recenzji pracy Pani mgr Daria Szarejko-Worobiej porusza bardzo istotne zagadnienia związane z prawidłowym rozumieniem charakteru krajobrazu wiejskiego, zachodzących w nim procesów, powiązań, wartości i relacji z człowiekiem. Proponuje poszukiwanie i zdefiniowanie



języka krajobrazu jako wielowątkowej struktury elementów krajobrazu, w których istotną rolę odgrywają wartości krajobrazowe, kulturowe i historyczne. Podkreśla przy tym rangę odczuć i emocji przydatnych, przynajmniej w początkowej fazie definiowania języka krajobrazu. Doktorantka wykazała się umiejętnością właściwego sformułowania problemu badawczego, doboru metody badawczej i przeprowadzenia wywodu naukowego zmierzającego do udowodnienia założonej tezy. Przedstawione powyżej uwagi krytyczne, czy kwestie dyskusyjne nie wpływają na ogólną, pozytywną ocenę recenzowanej rozprawy. Stanowi ona oryginalne dokonanie naukowe, a jej treść mieści się w dyscyplinie Rolnictwo i ogrodnictwo.

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani mgr Darii Szarejko-Worobiej pt. „*Język wartości przestrzeni wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu*”, wykonana pod kierunkiem promotora: dr hab. Jeremiego T. Królikowskiego, prof. SGGW spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) w związku z art. 179 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r., poz. 1669).

W związku z powyższym stawiam wniosek o dopuszczenie Pani mgr Darii Szarejko-Worobiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego, w tym do publicznej obrony.

*Jerzy Wiedzielo-Flętko*